

MANUSCRISE DE LUX DIN VREMEA LUI NEAGOE BASARAB

Dr. hab. în arte vizuale, Secretar Științific gr. I, Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu” al Academiei Române. Membru al Uniunii Artiștilor Plastici din Republica Moldova. Cărți publicate: *Text și imagine în pictura românească din secolul al XVI-lea: o abordare structural-semiotică*, București: Oscar Print, 2021, 224 p.; *Muzeul Național de Artă al Moldovei. Colecția Pictură Națională / National Art Museum of Moldova. National Painting Collection*, Chișinău: Muzeul Național de Artă al Moldovei, 2014; *Stihia profeticului. Sursele literare ale imaginii „Asediul Constantinopolului” și ale profețiilor Înțelepților Antichității din pictura murală medievală moldavă*, Chișinău: Ed. Business-Elita, 2007; *Mihail Petric*, Chișinău: ARC, 2007; *Andrei Sârbu*, Chișinău: ARC, 2005; *Valentina Rusu-Cioabanu*, Chișinău: ARC, 2003; *Icoane vechi din colecții basarabene* (în colaborare cu T. Stavilă), Chișinău: ARC, 2000; *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova* (în colaborare cu T. Stavilă, T. Diaconescu), Chișinău: ARC și Museum, 1999; *Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Căușeni*, Chișinău: Știința, 1997.

Constantin I. CIOBANU

Manuscrise de lux din vremea lui Neagoe Basarab

Rezumat. Cartea manuscrisă de lux, împodobită cu frontispicii sau miniaturi, era răspândită în special în Moldova și mai puțin în Țara Românească, în perioada primului sfert al secolului al XVI-lea. Studiul dat prezintă Evanghelarul (pentru sărbători și zile lucrătoare peste an) și un Tetraevangel (Patru-Evanghelii) – două manuscrise decorate bogat, aparținând la epoca lui Neagoe Basarab. Evanghelarul este un dar de la însuși voievodul, care a ajuns la Mănăstirea Sucevița printr-un concurs neclar de împrejurări. Manuscrisul a fost realizat, cel mai probabil, într-unul din scriptoriile active în vremea lui Neagoe Basarab, așa cum ne indică și inscripția de danie de pe ferecătură. Tetraevangelul, care a păstrat – nu pe paginile codexul, dar pe feronieria lui – numele lui Marcea postelnicul (senescalul) și al soției sale Marga, sora lui Neagoe Basarab, a fost descoperit de Alexandru Odobescu, în anul 1860, în bogata bibliotecă a Mănăstirii Bistrița (jud. Vâlcea).

Caligrafia foarte elegantă a titlurilor și a textului celor două evanghelii amintește de cea a codicelor moldovenești din secolul al XV-lea: în frontispiciile lor găsim un tip înrudit de motive decorative bazate pe cercuri înlanțuite similar celui utilizat de Gavril Uric. Aceste asemănări nu permit înscrierea manuscriselor într-o tradiție locală valahă, ci mai degrabă le plasează într-o zonă de influență a decorațiunii de carte a țării vecine.

Cuvinte-cheie: Alexandru Odobescu, Mănăstirea Bistrița, Codex, Patru Evanghelii, Marcea senescalul, codice moldovenești, Neagoe Basarab, Mănăstirea Sucevița.

Luxury Manuscripts from the Time of Neagoe Basarab

Abstract. The luxury manuscript book, decorated with frontispieces or miniatures, was especially widespread in Moldova and less so in Wallachia, during the first quarter of the 16th century. The given study presents the Gospel (for holidays and working days throughout the year) and a Tetraevangel (Four Gospels) – two richly decorated manuscripts, belonging to the era of Neagoe Basarab. The Gospel is a gift from the voivode himself, who arrived at Sucevița Monastery through an unclear contest of circumstances. The manuscript was made, most likely, in one of the scriptoriums active in Neagoe Basarab's time, as the danie inscription on the iron indicates. The Tetraevangel, which preserved – not on the pages of the codex, but on its hardware – the name of Marcea postelnicul (the seneschal) and his wife Marga, the sister of Neagoe Basarab, was discovered by Alexandru Odobescu, in 1860, in the rich library of the Monastery Bistrita (Vâlcea county).

The very elegant calligraphy of the titles and the text of the two gospels recalls that of the 15th century Moldavian codices: in their frontispieces we find a related type of decorative motifs based on chained circles similar to that used by Gavril Uric. These similarities do not allow the inscription of the manuscripts in a local Wallachian tradition, but rather place them in an area of influence of the book decoration of the neighboring country.

Keywords: Alexandru Odobescu, Bistrița Monastery, Codex, Four-Gospels, Marcea the seneschal, Moldavian codices, Neagoe Basarab, Sucevița monastery.

În primul sfert al secolului al XVI-lea cartea manuscrisă de lux, împodobită cu frontispicii sau miniaturi, nu a fost atât de răspândită în Țara Românească precum în Moldova. Cele două manuscrise bogat decorate, aparținând epocii lui Neagoe Basarab, sunt un *Evangheliar* (pentru sărbătorile și zilele săptămânilor de peste an) și un *Tetraevanghel*. Primul din ele reprezintă un dar al însuși voievodului, ajuns printr-un concurs neclar de împrejurări tocmai la mănăstirea Sucevița, iar cel de al doilea, care a păstrat – nu pe filele codicelui, ci pe ferecătura acestuia – numele lui Marcea postelnicul și al soției sale Marga, sora lui Neagoe Basarab, a fost descoperit de Alexandru Odobescu, în anul 1860, în bogata bibliotecă a Mănăstirii Bistrița (jud. Vâlcea), alături de alte numeroase manuscrise și tipărituri de mare valoare, care au fost transferate la scurt timp după aceea Muzeului Național de Antichități din București pentru ca mai târziu, să ajungă la Muzeul de Artă Religioasă – înființat în 1931 – iar, de acolo, în anul 1949, să intre în fondurile actualului Muzeu Național de Artă al României. Evident că numărul și varietatea tematică a manuscriselor luxos decorate era cu mult mai mare. Necesitatea în cărți de cult diferite și existența în Valahia a unor scriptorii mănăstirești de tipul celui al mănăstirii Dealu și, posibil, a celui al mănăstirii Bistrița, ctitorie a boierilor Craiovești, justifică pe deplin această afirmație. Din nefericire, pierderea și – în consecință – absența în Muntenia și Oltenia a unor manuscrise similare ca valoare și calitate celor amintite mai sus nu permite o analiză paleografică bazată pe un eșantion mai vast de exemple și nu favorizează o încadrare stilistică mai pertinentă.

După cum a remarcat istoricul de artă Te-reza Sinigalia, caligrafierea foarte elegantă a titlurilor și a textului celor două evangheliare amintește de codicele moldovenești din secolul al XV-lea: în frontispiciile lor regăsim un tip înrudit de motive decorative bazate pe cercuri înlănțuite, de sursă similară, chiar dacă mai puțin rafinate cromatic [1, p. 388-389]. Aceste similitudini nu permit înscrierea manuscriselor într-o tradiție valahă locală, ci mai curând le si-

tuează într-o zonă de influență a decorului de carte din țara vecină. Absența portretelor evangheliștilor în cele două cărți, este, de asemenea, o caracteristică care indică spre Moldova, unde o bună parte din manuscrise nu includeau acest tip de imagini figurative, ci se rezumau doar la frontispicii și letrine.

Trebuie accentuat și faptul că influența decorului frontispiciilor moldovenești nu se limitează doar la cartea de lux manuscrisă. O serie de lingviști și istorici au remarcat asemănarea dintre *Tetraevanghelia* [2] tipărită în 1512 de către călugărul sârb Macarie, venit în Țara Românească, și *tetraevangheliile* moldovenești din timpul lui Ștefan cel Mare, concluzia lor fiind că tiparul macarian a fost inspirat de manuscrisele lui Gavril Uric.

Referitor la sursele decorului manuscriselor moldovenești de secol XV au fost lansate mai multe presupuneri. Au fost vehiculate ipotezele unor influențe bizantine, sud-slave și chiar armene (?). Plauzibilă pare a fi ipoteza conform căreia originea motivelor decorative din frontispiciile lui Uric este sud-dunăreană, acest tip de decorație fiind frecventă în arta sârbă a Evului Mediu.

Influența lui Gavril Uric

După cum consemnează Liana Tugearu în *Miniatura și ornamentul manuscriselor din colecția de artă medievală românească a MNAR*, „decorația manuscriselor lui Gavril Uric, constă în primul rând în frontispicii, care au aspectul părții superioare a unui portal, cu deschiderea în acoladă: din vârful acestei acolade atârână un ciucure care, după unii cercetători, ar putea fi un element derivat dintr-o cheie de boltă ornamentală; în interior, câmpul frontispiciilor este decorat cu împletituri de cercuri înlănțuite, suprapuse de o rețea de X-uri. Alături de aceste motive din împletituri geometrice, la frontispiciile mici ale capitolelor ajutoare apar palmete, semipalmete, inimi sau frunzulițe, toate înșiruite pe vrejuri șerpuitoare, precum și motivul „frânghiei”, din două sau trei ște împletite. (...) Începutul fiecărei evanghelii este marcat și de câte o inițială policromă ornată, desfășurată pe

înălțimea a șase până la opt rânduri, concepută în același sistem decorativ ca și frontispiciile mari (...)” [3, p. 8].

Conform opiniei aceleiași cercetătoare, „*modul cum Gavril Uric a desenat și pictat frontispiciile și inițialele policrome cu împletituri de motive geometrice – folosite de el și anterior, în primul codice copiat în 1424, cât și în cel din 1429 – a dat naștere unor noi teme decorative, care s-au perpetuat și s-au statornicit ca modele pentru manuscrisele moldovenești până în secolul următor (...)*” [3, p. 7]. Dar aceleași teme și motive, aceeași punere în pagină se vor regăsi și în decorația manuscriselor din Țara Românească, cum putem demonstra grație amintitului *Tetraevanghel* din colecția Muzeul Național de Artă al României (inv. ms. 7/12614) realizat la comanda jupânului Marcea, mare postelnic, și jupâniței Marga.

Tetraevanghelul postelnicului Marcea

Tetraevanghelul ferecat – comandat de marele postelnic Marcea și de soția lui, jupânița Marga [4] – este scris în limba slavonă (de redacție românească) înainte de anii 1518–1519. Scriptorul și/sau miniaturistul care au realizat manuscrisul rămân necunoscuți. Hârtia manuscrisului este de producție italiană, databilă între 1472–1508 și are trei tipuri de filigran: a) ancoră cu brațe duble, înscrisă într-un cerc, având deasupra cercului o stea cu șase colțuri; b) lampă, sub forma unei candelă, atârnată cu două fire; c) litera L. După filigrane se poate aprecia că textul a fost copiat după anul 1508, folosindu-se stocuri mai vechi de hârtie. Deși este ornamentat în stilul manuscriselor moldovenești de epocă, *Tetraevanghelul* a fost atribuit de specialiști unui scriptoriu din Țara Românească. Argumentele acestei atribuirii prezumtive se bazează pe faptul că hârtia era suportul predilect al codicelor valahe, în timp ce în Moldova, manuscrisele erau copiate pe pergament. Textul *Tetraevanghelului* este caligrafiat în scriere semiuncială, pe o singură coloană, cu cerneală neagră, roșie și aurie. Numărul de rânduri pe pagină variază de la 24 la 26. Frontispiciile și inițialele sunt ornate cu cerneală roșie, albastră, verde și cu aur coloidal.

Manuscrisul are 228 de file [5] cu dimensiunile de 43 × 29 cm plus două file lipite pe copertele II și III. Copertele manuscrisului sunt ferecate în anul 1519 și au dimensiunile de 43,2 × 30,3 cm. Ferecătura este constituită din plăci de argint ciocănit, gravat, cizelat și aurit, fixate pe blaturi din lemn îmbrăcate în brocart din catifea roșie. Catifeaua este decorată cu motive vegetale stilizate, în relief, completate cu fir metalic aurit, răsucit pe miez de mătase. S-au păstrat fragmente din patru încuietori și cotorul din zale – toate – din argint aurit. În general, starea de conservare a manuscrisului este mediocră [6].

Ferecătura manuscrisului a păstrat inscripțiile slavone – pe coperta I, perimetral: † NŮŌÂÎÐÈ NŮÈ ŌÂŌÐÎÂÂÎ/ÂÂÈ ÆÓÎÂÎ ÎÂÐ×Ý ÂÂÈÈÈÛ ÎÎŊŌÂÈÎÈÛ È ÆÓÎÂ/ÎÈŌÂ ÂÂÎ ÎÂÐÂÂ ÂÛ ÂÎÛ ÈW ÍÝÂÎÂ / ÂÎÂÂÎÂ È ÂÎŊÎÎÈÂÂ ÂÂŊÎÛÎÂ } Â(ú) ÈÝ(ò) #ÇÊÇ, *Au făcut acest tetraevanghel jupan Marcea mare postelnic și jupanița lui, Marga, în zilele lui Io. Neagoe Voievod și ale Doamnei lui, Despina, în anul 7027 (1519); – în câmp: Â(ú)ŊÈÐ(â) ŊÂÎ²Â Ō(ðèñò)ÂÎ, Învierea Domnului și ÎŊ ŌŊ, Iisus Hristos; – pe coperta IV: ÎVŊÎÂÎ²Â ÂÎÂÎÐÎÂŌÈ, Adormirea Maicii Domnului.*

Din punct de vedere al conținutului, *Tetraevanghelul* cuprinde următoarele titluri: Capitolele Evangheliei de la Matei (ff. 2r-3r), Predoslovie lui Theofilact, arhiepiscopul bulgăresc, de la Evanghelia de la Matei (ff. 3r-5r), Evanghelia de la Matei (ff. 8r-58v), Capitolele Evangheliei de la Marcu (f. 59r-v), Predoslovie la Evanghelia de la Marcu (ff. 60r-61r), Evanghelia de la Marcu (ff. 62r-96v), Capitolele Evangheliei de la Luca (ff. 97r-98v), Predoslovie la Evanghelia de la Luca (f. 98v), Evanghelia de la Luca (ff. 100r-163v), Capitolele Evangheliei de la Ioan (f. 164r), Predoslovie la Evanghelia de la Ioan (ff. 164r-166r), Evanghelia de la Ioan (ff. 167r-213r), Învățătură despre folosirea numărului evangheliilor pentru toți anii, de unde începe și unde se sfârșește (f. 213r-v), Învățătură pentru fiecare (orice) zi, ce Evanghelie trebuie rostită, în duminicile întregului an (ff. 214r-218r), Sinaxar, cu Dumnezeu, pe douăsprezece luni (ff. 219r-224r), [Capitolele] din felurite evanghelii, de trebuință la sfinți-

rea maslului cu șapte popi; la sfințirea bisericii; la pomenirea sfinților; a mucenicilor; pentru cei bolnavi; când năvălesc dușmanii; pentru spovedanie; pentru frică (etc.) (ff. 224v-225v), Tipicul glasurilor și a Evangheliilor la Înviere, la Utre-nie și ale Apostolului și Evangheliei la Liturghie (f. 226r).

Pictura manuscrisului cuprinde patru frontispicii mari (la începutul fiecărei Evanghelii), împodobite cu motive decorative. Fiecare dintre aceste frontispicii se poate înscrie, ca formă generală, într-un dreptunghi; el este puțin mai îngust decât lățimea textului paginii și are aspectul părții superioare a unui portal, datorită faptului că este străpuns pe latura de jos de o deschidere. În afara frontispiciilor mari, manuscrisul mai cuprinde și patru frontispicii înguste de capitole, cu motive decorative. Aceste frontispicii sunt încadrabile în dreptunghiuri formate din împletirea, respectiv, a două (f. 2r, f. 164r), trei (f. 97r) sau patru ițe (f. 59r), pictate în interior. Alături de aceste motive din împletituri geometrice, „la frontispiciile mici ale capitolelor apar palmete, semipalmete, inimi sau frunzulițe, toate înșiruite pe vrejuri șerpuitoare, precum și motivul frânghiei, din două sau trei ițe împletite...” [7]. Mai există un *frontispiciu de coloană*, cu motive decorative (f. 214r): el este „încadrabil într-un dreptunghi, format din împletirea a șase ițe, desenate cu roșu-cărămiziu și pictate cu albastru și cu ocră-muștar; firele au de-a lungul lor culori diferite, după ce trec printr-un nod al împletiturii schimbându-și uneori culoarea. La capete, împletiturile se termină cu câte două volute, iar de jur împrejurul împletiturii apar stelute verzi” [7, p. 103]. Decorul paginii de început a fiecărei din cele patru evanghelii cuprinde și litere-inițiale policrome ornate, de mari dimensiuni, desfășurate pe înălțimea de la cinci până la nouă rânduri de text.

Concluziile la care putem ajunge după o detaliată analiză a frontispiciilor și inițialelor din *Tetraevangelul* postelnicului Marcea ar putea fi rezumate în felul următor: motivele geometrice prevalează asupra motivelor vegetale stilizate iar limbajul decorației policrome ornate certifică o puternică influență a motivelor mol-

dovenești, apărute cu aproape un secol în urmă, sub pana lui Gavril Uric. Grație desenului sigur și aspectului *prețios* al manuscrisului (termenul îi aparține Lianeii Tugearu!) [7, p. 105] aceste frontispicii devin similare unor sofisticate broderii sau rafinate *cloisonné*-uri.

Ferecătura din argint aurit, de o mare finețe, din nefericire nu poate fi atribuită cu certitudine unui anumit orfevru sau atelier din epocă. Lipsa unor indicații de atelier sau semne de meșter este compensată de șansa de a putea compara această ferecătură cu ferecătura *Evangheliarului* de la Mănăstirea Sucevița (nr. inv. 30, vezi *infra*) și cu ferecătură dăruită de Neagoe Basarab Mănăstirii Iviron (vezi *supra*). Similitudinile existente între cele două ferecături indică existența unui atelier de orfevrărie ce deservea curtea valahă a vremii. Mai trebuie subliniat faptul că în absența altor date referitoare la meșter sau atelier, inscripția de pe ferecătură ne oferă importante informații despre mediul artistic în care piesa a fost lucrată. Faptul că aceasta nu a fost gravată, ci este realizată prin ciocănire, asemenea întregului relief, ne indică, înainte de toate, că artistului îi era familiară limba slavonă. Modul de redactare a textului și distribuția echilibrată a literelor în spațiul rezervat inscripției confirmă acest lucru, deși este greu de stabilit dacă orfevrul era prezent la curtea voievodului valah sau doar beneficia de consilierea atentă a unui cărturar muntean. În pofida faptului că inscripția nu ne spune cărei mănăstiri a fost închinat acest codex ferecat, există, totuși, serioase motive să credem că aceasta ar fi Mănăstirea Bistrița.

Ferecătura *Tetraevangelului* este una dintre rarele mărturii scrise în care jupânul Marcea apare cu titlul de *mare postelnic*, după o lungă absență a lui din actele oficiale, interpretată de anumiți istorici drept un indiciu al morții acestuia în jurul anului 1512. Un document emis de Neagoe Basarab în 1520, păstrat doar într-o traducere românească mai târzie, confirmă faptul că la momentul redactării documentului „jupânului Marcii i s-au întâmplat despărțire de noi, de lume și dă-n viața aciasta deșartă”, făcând plauzibilă dispariția acestuia imediat după

realizarea ferecăturii *Tetraevanghelului* (analiza datelor referitoare la ferecătură îi aparține Emauelei Cernea – C. C.).

O capodoperă a vechii orfevrării românești de la Mănăstirea Ivron

Un dar extrem de prețios acordat de către Neagoe Basarab mănăstirii Ivron îl prezintă coperta ferecată cu dedicație slavonă († ĀZb PABb BOΓA И I, W ÍǾǾĬǾ Ā(oe)Ā(o)ĀĀ WĒĬĀĀĬ NŮĒ TETPAEVA(н)Γ(e)Πb ĪĪĀNŌĒĒĀ Y ИБЕРЦЕМŮ <), ce acoperă astăzi filele unui vechi evangheliar bizantin, din secolele XI-XII [8]. Tradus românește [9], textul dedicației sună în felul următor: „Eu robul lui Dumnezeu și [10] Io Neagoe Voevod am făcut acest tetraevangel pentru mănăstirea Ivirion [11]”. Realizată în interiorul intervalului de timp cuprins între anii 1512–1521, coperta evangheliarului are dimensiunile de 45 × 32 × 7 cm și este alcătuită din plăci de argint ciocănit, cizelat, ștanțat și aurit. Pe cele două fețe ale ferecăturii sunt reprezentate „Răstignirea” și „Coborârea la iad”. Se remarcă prezența celor trei clapete laterale avându-i reprezentați pe sfinții evangheliști Matei și Marcu, Luca și Ioan (imaginea celui din urmă nemaipăstrându-se [12]) și pe sfinții militari Gheorghe, Dimitrie și Teodor Tiron. În opinia cercetătorului grec Dimitris Liakos [13], ornamentația copertii prezintă afinități cu alte obiecte similare realizate de ateliere din Valahia, precum coperta ferecată a *Evangheliarului* lui Neagoe Basarab, aflat actualmente în biblioteca Mănăstirii Sucevița (vezi *infra*) și ferecătura *Tetraevanghelului* comandat de marele postelnic Marcea și de soția lui, jupânița Marga (vezi *supra*). Caracteristicile comune ale acestor trei piese de orfevrărie includ reliefurile joase, execuția stilizată a figurilor și tipul de ornamente florale influențate de arta otomană.

Un posibil dar al lui Neagoe Basarab în Moldova: *Evangheliarul* de la Sucevița

Evangheliarul lui Neagoe Basarab aflat actualmente în biblioteca Mănăstirii Sucevița (numărul de inventar 30, cota 25/1863; numărul de inventar vechi: 7,92) [14] s-a găsit o vre-

me și în custodia Muzeului Național de Istorie a României, unde a fost înregistrat cu numărul de inventar 9192. Hârtia albă, groasă și lucioasă a manuscrisului are două tipuri de filigran: inel (Briquet, III, nr. 696, anul 1506) și coroană (Briquet, III, nr. 4651, anul 1491). După filigrane se poate aprecia că textul a fost copiat după anul 1506, folosindu-se atât stocuri de hârtie de început de secol XVI, cât și stocuri mai vechi, de sfârșit de secol XV. Manuscrisul de 389 de file (cu dimensiunile de 38 × 28 cm) este constituit din 48 de caiete a câte 8 file, la care se adaugă primul caiet, care are doar 5 file. Textul *Evangheliarului* este caligrafiat în scriere semiuncială, pe o singură coloană cu 20 de rânduri pe pagină. Cerneala folosită este neagră, dar titlurile și inițialele sunt acoperite cu aur coloidal sau chinovar, iar câteva inițiale – cu culoare albastră. Frontispiciile – bogat împodobite cu împletituri, cercuri îmbinate cu vrejuri și animale stilizate – sunt, de asemenea, viu colorate și ornate cu aur (vezi: f. 2r și f. 329v).

Scriș de către un caligraf necunoscut într-o limbă slavonă de redacție românească, *Evangheliarul* cuprinde următoarele titluri: *Sfânta Evanghelie de la Ioan în sfânta și marea duminică a Paștelui* (f. 2r – 329r), *Sinaxar cu Dumnezeu pe 12 luni* (f. 329v – 378r), *Evangheliile diferite pentru orice trebuință* (f. 378r – 379v), *Stâlpii: indicații privind evangheliile și tipicul bisericesc* (f. 380r), filele 1 și 381 sunt albe. Tot textul manuscrisului este împărțit pe zile, în ordine liturgică, *pentru duminicile, sărbătorile și zilele săptămânilor de peste an*.

Scoarțele de lemn ale cărții sunt îmbrăcate în piele ștanțată și imprimată cu aur, în a cărei decor prevalează motivele geometrice, vegetale și zoomorfe.

Ferecătura este din argint aurit și a păstrat inscripțiile slavone: pe coperta I avem imaginea *Învierii* – în varianta-i ortodoxă de *Coborâre a lui Hristos în iad* – însoțită de inscripția Ā(ú)NĒĒ(úñǾ)ĪĬĀ Ō(ǿñò)ĀĬ (rom. *Învierea Domnului*); deasupra acestei inscripții putem citi textul daniei voievodului român: NĬP ŌĀŌĒĬĀ(ǾǾf)Ā(ǾǾ)Ē²Ā NŮŌĀĬĒ²W ÍYĀĬĀ ĀĬĀĬĀĀ² Ā(ĩñĩǾ)ĪŮ (rom. *Acest Tetraevan-*

ghel a fost făcut (=comandat) de Io(an) Neagoe Voievod și Domn); pe coperta IV avem reprezentată scena *Adormirii Maicii Domnului* însoțită de inscripția corespunzătoare, prezentată în limba greacă: **Η ΚΟΙΜΗCΙC ΤΗC Θ(Ε)ΟΤΟ ΚΟΥ** (rom. *Adormirea Maicii Domnului*).

Tranșele volumului sunt ornamentate cu circumferințe albastre în care sunt înscrise – cu roșu, în limba slavonă – numele evangheliștilor: *Matei, Marcu, Luca, Ioan*.

În general, *Evangheliarul* este bine păstrat: doar ferecătura este puțin distrusă la cotor iar de la cele două încuietori au rămas numai butonii de susținere.

Manuscrisul a fost realizat, cel mai probabil, într-una din scriptoriile active în vremea lui Neagoe Basarab, așa cum ne indică și inscripția de danie de pe ferecătură. Prezența unui dar al voievodului Țării Românești în Moldova a suscitat de-a lungul timpului imaginația istoricilor, care au oscilat în a considera piesa drept pradă de război a Movileștilor, ori un posibil dar al lui Neagoe Basarab către Mănăstirea Moldovița. Cea de-a doua ipoteză se sprijină pe faptul că voievodul muntean dăruise aceleiași mănăstiri și o familie de robi țigani, danie întărită în 1522 și printr-un hrisov al viitorului său ginere, Ștefăniță Vodă [15, p. 193]. Faptul că piesa se păstrează astăzi la Mănăstirea Sucevița nu trebuie să ne surprindă, cunoscut fiind faptul că aici au fost transferate și depozitate de-a lungul timpului piese din tezaurele unor celebre mănăstiri bucovinene cum ar fi cele de la Solca, de la Bogdana din Rădăuți și chiar de la Moldovița.

Ferecătura manuscrisului poate fi asociată cu alte două ferecături păstrate din aceeași epocă: celei donate de domnitor Mănăstirii Ivron (vezi *supra*) și celei ce acoperă *Tetraevanghelul* postelnicului Marcea (vezi *supra*). Or, toate trei au în comun compoziția scenelor și numeroase detalii stilistice și de execuție, evidențiind astfel existența unui centru de prelucrare a metalelor prețioase de înaltă ținută artistică, aflat în strânsă legătură cu voievodul Neagoe Basarab și curtea valahă a epocii.

Referințe bibliografice:

1. Sinigalia, Tereza. *Miniatura din Țara Românească în secolele XVI-XVII*, în *Arta din România: din preistorie în contemporaneitate*, Vol. I, București-Cluj, 2018, p. 388-389.

2. Un exemplar de lux din această *Tetraevanghelie*, tipărită în 1512 pe pergament (celelalte exemplare fiind pe hârtie) și colorată de mână, se păstrează în colecția Muzeului Național de Artă al României, respectiv Tp 1 MNAR.

3. Tugearu, Liana. *Miniatura și ornamentul manuscriselor din colecția de artă medievală românească a MNAR*, Vol. II, București, 2006, p. 8.

4. Vezi bibliografia în care este citat *Tetraevanghelul*: Odobescu, Alexandru. *Despre unele manuscrise și cărți tipărite aflate în Mănăstirea Bistrița*. În: *Revista Română pentru Științe, Litere și Arte*, Vol. I, București, 1861, p. 703-742, f. 17r, nr. 21; Brun, Jules. *L'art religieux au Musée de Bucarest*, București, 1902, p. 11, nr. 4; Tocilescu, Grigore. *Catalogul Muzeului Național de Antichități*, București, 1906, p. 143, nr. 3; Brătulescu, Victor. *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*, București, 1939, p. 79-85; Vătășianu, Virgil. *Istoria artei feudale în țările române*, Vol. I, București, 1959, p. 894-895, 913, fig. 856, 877; Nicolescu, Corina. *Argintăria laică și religioasă în țările române*, București, 1968, p. 41, 277-279 (cat. 330), p. 354; Tugearu, Liana. op. cit., p. 99-109.

5. Numerotarea originală a filelor este cu slovoci-fre, pe caiete: o filă independentă, nenumerotată (f. 1); un caiet de șase file nenumerotat (ff. 2-7); șase caiete de opt file (ff. 8-55), primul numerotat numai la sfârșit; un caiet de 6 file (ff. 56-61), numerotat numai la început; patru caiete de opt file (ff. 62-93); un caiet de șase file (ff. 94-99); 16 caiete de opt file (ff. 100-228); numerotare târzie pe file, cu cifre arabe scrise cu creionul; file nescrise: 1r-v, 5v, 6r-7v, 61v, 99r-v, 166v, 218v, 226v, 227r-228v; Vezi: Tugearu, Liana. op. cit. p. 99.

6. Conform descrierii Liane Tugearu: filele lipite pe copertele II și III prezintă rupturi și îndoituri; primele și ultimele file sunt mai deteriorate decât restul cărții și cu pete de murdărie pe margini; filele desprinse sunt 1, 94, 99, 116, 123, 124 și 131 (parțial), 132, 140 și 147-149 (parțial), 154-156 (parțial), 221- 228, (desprinse trei sferturi și foarte deteriorate pe margini, cu îndoituri și lacune); toate filele desprinse au îndoituri și mici rupturi pe margini; colțul din dreapta jos, la toate filele, este mai mult sau mai puțin deteriorat, ros, fisurat sau lacunar; pe multe file apar pete galbene pe marginea de jos sau pe cea laterală, mai rar și pe cea de sus; pe alocuri se observă pete de ceară; rupturi la ff. 45,

129, 138, 169; lacune la: f. I (mai scurtă), f. 38 (pe latura de jos), f. 57 (lângă cotor, jos), f. 76 și ff. 94-96 (în colțul din dreapta, jos), f. 167 (tot colțul din dreapta lipsă), f. 201 (pe marginea din dreapta), f. 214 (pe marginile de jos și de sus), f. 221 (jumătate din marginea dreaptă); ff. 97 și 107 sunt adăugate de la origine, prin lipire de o fâșie îngustă de cca. 1 cm, păstrată de-a lungul cotorului, din filele inițiale, care au fost tăiate, probabil din cauza unor greșeli din text. Copertele au catifeaua ușor roasă, iar plăcile ferecăturii sunt în stare relativ bună, cu mici deteriorări: coperta I are colțul din dreapta sus îndoit iar coperta a IV-a (parțial desprinsă de pe scoarța de lemn!) pe cel din stânga jos, rupt. Câteva zale sunt lipsă la cotor; încuietorile lipsesc, din ele păstrându-se pe copertele I și II doar câte patru mici fragmente, prin care ele se fixau de aceste coperte; Vezi: Tugearu, Liana. op. cit. p. 99-100.

7. Tugearu, Liana. Op. cit., p. 8.

8. Din lipsă de informații, nu se poate preciza în ce măsura coperta a fost comandată de către Neagoe Basarab special pentru acest vechi manuscris bizantin.

9. Transcrierea și traducerea textului îi aparține Ruxandrei Lambru.

10. Acest și nu este redundant, prezentarea donatorului trebuie interpretată ca „robul lui Dumnezeu și unsul lui Dumnezeu” Neagoe Voevod, Iw fiind un titlu diplomatic, prescurtare paleografică a grecescului Ιωάννης.

11. Din forma casuală Ivercem putem reconstitui aici nominativul Iverta, care trimite la înfățișarea sonoră originală, în limba georgiană, a numelui mănăstirii athonite.

12. Clapeta cu portretul Sfântului Ioan a fost immortalizată de artistul-fotograf Charles Martel (1878-1922), operator al armatei franceze, în timpul vizitei sale la Muntele Athos în 1918 alături de bizantinistul

Gabriel Millet. www.pop.culture.gouv.fr/notice/memoire/APGRKMC9405 accesat la 03.08.2022. (notă de Iuliana Dumitrașcu)

13. Liakos, Dimitris. *Η δωροδοσία στις μονές του Αγίου Όρους τον 15ο και 16ο αιώνα. Το τεκμήριο της μεταλλοτεχνίας (I dorodosía stis monés tou Agíou Órous ton 15o kai ton 16o ai. To tekmírio tis metallo-technías)*. În: *Το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αιώνα*. Thessalonike: Praktiká Synedríou, 2012, p. 318-319; idem, Byzantine and Post-Byzantine Athonite Dedicatory Inscriptions in Historical and Archaeological Context. În: *Texts/Inscriptions/Images-Art Readings*, 2016 (eds. E. Moutafov, J. Erdeljan), Sofia, 2017, p. 169.

14. Vezi bibliografia în care este citat evangheliarul: Melchisedec, episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*. București, 1885, p. 52, nr. 3; Dimitrie, Dan. *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 61-62, nr. 3; Tafrali, Oreste. *Le Monastère de Sucevita: architecture, peinture, trésor*. Iași, 1933, p. 8; Brătulescu, Victor. *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*, București, 1939, p. 60, nr. 18; Năsturel, Petre Ș. *Neagoe Basarab și Mănăstirea Moldovița*. În: *Monumente și muzee*. Buletinul Comisiei Științifice a Muzeelor și Monumentelor Istorice și Artistice, I, 1958, p. 253-255; Vătășianu, Virgil. op. cit., p. 895, il. 857; Nicolescu, Corina. op. cit., p. 277-278; Musicescu, Maria Ana; Berza, Mihai. *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958, p. 178-179, fig. 144-145; Ioan Zugrav. *Un evangheliar de la Neagoe Basarab la mănăstirea Sucevița*. În: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XLIII, 1967, nr. 7-8, p. 511-517; Mitric, Olimpia. *Catalogul manuscriselor slavo-române din Biblioteca Mănăstirii Sucevița*. Iași, 2018, p. 158-159, nr. 37, fig. 152-158.

15. *DIR*, A, XVI, Vol. I, p. 193, nr. 170.